

Željka Brlobaš
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

Teorijska promišljanja o vrstama riječi

Vrste riječi složen su sustav u teoriji jezika i gramatičkom opisu jezičnih činjenica. U radu se razmatraju neka opća teorijska pitanja o vrstama riječi. Polazeći od pretpostavke da je za teorijski opis lingvističkih činjenica na sinkronijskom planu potreban i uvid u stanje na dijakronijskoj okomici, s posebnim se obzirom prikazuju odabrani modeli teorijskih promišljanja o vrstama riječi. Temeljne postavke o vrstama riječi na osnovi logičko-filozofskih i gramatičkih gledišta razlučuju se iz Aristotelova djela *O tumačenju*, Tračaninova *Gramatičkoga umijeća* te *Opće i obrazložbene gramatike Port-Royala*. U odnosu na novija lingvistička promišljanja razmatraju se Guillaumeova rasudba o vrstama riječi te pojam leksije i vrsta riječi M. Kačića.

---

1. Uvod

Promišljanje o vrstama riječi u okviru lingvističkih istraživanja zahtijeva neprestano preispitivanje kriterija i metodoloških postupaka primjenjivih na podjelu riječi na vrste, definicije pojedinih vrsta, pripadnosti pojedinoj vrsti i sl. Podjelu riječi na vrste i proučavanje odnosa među vrstama riječi utvrdili su grčki i latinski filozofi i gramatičari. Njihove pretpostavke o podjeli temeljile su se najprije na filozofskim i logičkim, a onda i na gramatičkim spoznajama o *dijelovima iskaza* koji su pripadali filozofskoj tradiciji i odnosili su se na logičko-semantičke elemente od kojih se iskaz morao sastojati. Gramatičke podjele *vrsta riječi* u različitim jezicima svoje izvorište imaju u učenju o *dijelovima iskaza*. Osim grčkih i latinskih filozofa i gramatičara prilikom rasprave o vrstama riječi svakako treba imati na umu filozofe i gramatičare Port-Royala. Naime, njihova *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal* (1660) također predstavlja teorijski okvir promišljanja o jezičnim spoznajama i ima veliku ulogu u razvoju suvremene jezikoslovne misli. Novija lingvistička istraživanja, s obzirom na podjelu razina lingvističke analize, pokazuju da vrste riječi pripadaju različitim funkcionalnim razredima. Podjela vrsta riječi temelji se na raz-

ličitim kriterijima: 1) morfološki kriterij – podjela s obzirom na morfološku strukturu, 2) sintaktički kriterij – funkcija u rečenici, 3) semantički kriterij. S teorijskoga gledišta čini se da je teško dati egzaktne definicije vrsta riječi, ali to zapravo ne sprječava pronalaženje i promatranje onoga što je bitno svim onim riječima koje se smještaju u jednu vrstu riječi. Pitanje je također može li se u teoriji jezika pretpostaviti klasifikacija riječi na vrste koja bi imala univerzalnu vrijednost ili je to moguće ograničenjem na opisivanje jednoga određenoga jezika.

2. Vrste riječi u antičkim promišljanjima

Iz antičkih promišljanja o onome što danas svrstavamo u vrste riječi izdvajaju se Aristotelove definicije iz logičko–filozofskoga spisa *O tumačenju* te iz filološko–gramatičkoga spisa Dionizija Tračanina *Gramatičko umijeće* koje i svojim naslovom naznačuju da je predmet opisa usmjeren osobito na jezičnu problematiku koja je bila zastupljena u opisima autora aleksandrijske filološke škole.

U Aristotelovu djelu *O tumačenju* (*Peri hermeneias*)¹ nalaze se i poglavlja ili odlomci iz Aristotelove teorije jezika,² odnosno promišljanja o jeziku u okviru Aristotelove filozofije. Aristotel u tom djelu nigdje izriječno ne spominje *vrstu riječi* kao pojam, već se samim opisom dotiče definicija onih pojmova koji su predmet proučavanja unutar tradicionalne teorije o vrstama riječi. U Aristotelovu djelu riječ je o imenici i glagolu. Prva rečenica Aristotelova teksta, iz koje se iščitava vjerojatno i cijeli tematski okvir djela, glasi: »Prvo valja odrediti što je imenica a što glagol, zatim što je nijekanje i potvrđivanje, sud i iskaz« (Aristotel 1989: 27). Jasno je da svaki logički i filozofski diskurs, da bi mogao sam sebe definirati i objasniti – odnosno opisati činitelje svojega formalnoga bića ili bolje reći predmeta opisa – često mora najprije jasno opisati dijelove koji pripadaju teoriji jezika (i koji teoriju čine mogućom da bude teorija). Tako je po Aristotelovoj definiciji imenica »izričaj, značenjski po dogovoru, / bez [vida]³ vremena, čiji nijedan dio nije značenjski izdvojen« (Aristotel 1989: 27). Aristotelova definicija imenice (koja u kontekstu djela *O tumačenju* osim vrste riječi može značiti subjekt ili podmet u rečenici ili sudu) sadrži četiri odredbe: 1) izričajno ili glasovno obilježje, 2) značenje po dogovoru (poslije arbitrarnost jezičnoga znaka), 3) pojedini dijelovi ne znače ništa, odnosno ne sastoje se od manjih značenjskih jedinica – što u Aristotelovo doba nije bilo jasno za razliku od današnjih spoznaja morfemske razine, 4) ne označuje neki vremenski vid (za razliku od glagola). O imenicama daje još dvije odredbe: pozitivna odredi-

1 Središnji su pojmovi toga Aristotelova djela pojmovi o iskazu i vrstama iskaza te o sudovima i vrstama sudova.

2 »Zato kada suvremena znanost o jeziku s pravom govori o Aristotelovoj teoriji jezika, valja svagda imati na umu da se radi o jednome sporednom proizvodu Aristotelove logike« (J. Talanga, u: Aristotel 1989: 81).

3 Uglate zgrade u tekstu djela *O tumačenju* donose pojasnidbene umetke prevoditeljeve.

vost značenja i padež (svaki otklon, promjena osnovnoga oblika). Definicija glagola glasi: »Glagol dodatno označuje vrijeme, a nijedan njegov dio ništa ne znači izdvojeno. Svagda je znak rečenoga o drugome« (Aristotel 1989: 29). Glasovnu strukturu i značenje po dogovoru Aristotel vjerojatno pretpostavlja kao i u definiciji imenice. Prvi dio definicije odnosi se samo na glagol, drugi dio definicije isti je kao i u opisu značenja imenica, a treći dio (*svagda je znak rečenoga o drugome*) pretpostavlja gramatičko i logičko razumijevanje glagola.⁴

Učenje o osam vrsta riječi, kao glavnom dijelu gramatike, prihvaća grčki gramatičar Dionizije Tračanin (2. st. pr. Kr.), predstavnik aleksandrijske škole. Grčki sustav od osam vrsta riječi ustanovio je prije Tračanina njegov učitelj Aristarh, aleksandrijski filolog, kritičar i gramatičar. Tračaninova je gramatika, posredstvom latinske gramatike, postala temelj europskoj lingvističkoj tradiciji. U *Gramatičkom umijeću* – rad od dvadesetak kratkih poglavlja u kojem je prikazano tada suvremeno stanje gramatičke teorije – Tračanin ističe da postoji osam dijelova iskaza:⁵ ime, glagol, particip, član, zamjenica, prijedlog, prilog, veznik. Najopsežnije poglavlje u Tračaninovoj gramatici posvećeno je opisu imena. »Ime je dio iskaza obilježen padežom, a označava predmet ili djelovanje – predmet, na primjer *kamen*, a djelovanje, na primjer *odgoj* – te iskazuje opće i pojedinačno – opće, na primjer *čovjek*, *konj*, a pojedinačno, na primjer *Sokrat*. Imenu se pridružuje pet /kategorija/: rodovi, vrste, sastavi, brojevi, padeži« (Tračanin 1995: 96–97). Iz definicije proizlazi da se ime razumijeva na izraznoj razini s obzirom na važnost padeža i sadržajnoj razini s obzirom na isticanje predmetnosti i djelovanja. Time Tračanin u svojem opisu ime razumijeva kao cjelinu jezičnoga znaka. Iscrpno se iščitava i obradba imenskih kategorija, a ostatak obradbe odnosi se na podjelu vrsta imena. Ovako definirano i obrađeno ime kao dio iskaza obuhvatnije je od imenice kao vrste riječi u suvremenim gramatikama jer tomu imenu pripadaju i pridjevi i brojevi te jedan dio zamjenica. »Glagol je riječ bez padeža, kojoj pristupaju vremena i lica i brojevi, /i/ koja izriče aktiv ili pasiv. Glagolu se pridružuje osam /kategorija/: načini, dijateze, vrste, sastavi, brojevi, lica, vremena /i/ konjugacije« (Tračanin 1995: 141).

4 U *Poetici* (gdje se filozofskom diskursu može pridodati i razina književnoteorijskoga diskursa) Aristotel u XX. poglavlju definira dijelove dikcije. Prevoditelji pod tim pojmom razumijevaju još i jezik uopće te elokuciju (iskazivanje, izražavanje) (Aristotel 1983: 346). Dikcija se sastoji od elementarnoga glasa, sloga, veznika, imena, glagola, spojnika, padeža i diskursa (usp. Aristotel 1983: 41). Ovdje nas svakako zanima razumijevanje veznika, imena, glagola i spojnika (komentatori osporavaju istinitosnu autorsku vrijednost definicija veznika i spojnika zbog oštećenja izvornoga teksta, usp. Aristotel 1983: 350). Za veznik Aristotel kaže da »je glasovni niz bez značenja koji po prirodi niti sprečava niti uzrokuje tvorbu jednog znaćećeg glasovnog niza iz više glasovnih nizova i na krajevima i u sredini i koji ne može stajati na početku rečenice kad ona stoji sama za sebe; na primjer *mé, étoi, dé;* ili to je glasovni niz bez značenja koji po prirodi od više znaćećih glasovnih nizova tvori jedan znaćeći glasovni niz« (Aristotel 1983: 42). »Ime je« Aristotelu »složen znaćeći glasovni niz koji ne označuje vrijeme, a čiji nijedan dio sam po sebi nema značenja« (Aristotel 1983: 42). S obzirom na definiciju imena u spisu *O tumačenju*, može se uočiti istost isticanja glavnih odrednica imena s time da je ovdje početak definicije temeljen na *glasovnom nizu*. Definicija glagola istovjetna je definiciji imena, samo se razlikuje u odrednici da *označuje vrijeme*.

5 Središnje mjesto u Dionizijevoj gramatici također zauzima iskaz, »skupina riječi u prozi koja izriče u sebi završenu misao« (Tračanin 1995: 91–92).

Za razliku od imena glagol je određen samo formalnim obilježjima jer izricanje aktiva i pasiva, koje Dionizije navodi kao neku vrstu semantičke odrednice glagola, pripada gramatičkoj kategoriji. Međutim, bitan i važan dio opisa u poglavlju o glagolima zauzima opis gramatičkih kategorija glagola. Na temelju cjelokupnoga opisa prikladno je zaključiti kako je već antičko poimanje glagola usmjereno dvodimenzionalnosti u odnosu na vrijeme (u kojem se zrcali i temporalnost – prošlost, sadašnjost, budućnost) i aspekt (gotovost, svršenost, nesvršenost). U Tračaninovu opisu dijelova iskaza participi su izdvojeni kao poseban dio iako antičko promišljanje jezika koje prethodi razdoblju gramatičara ne svrstava participe na taj način, već ih smatra dijelovima imena ili glagola. U samoj definiciji to i stoji kao glavno obilježje s time da se izdvaja i formalno obilježje razlikovanja – izostanak lica i načina. »Particip je riječ koja dijeli /neke/ osobitosti glagolâ i imenâ. Pridružuju mu se iste /kategorije/ koje i imenu i glagolu, osim lica i načina« (Tračanin 1995: 157). Na temelju definicije član kao dio iskaza ima izrazito funkcionalnu ulogu kojoj je podređen i plan sadržaja: »Član je dio iskaza obilježen padežom koji stoji ispred ili iza fleksije imena. Postoji, naime, prepozitivno *taj* i postpozitivno *koji*« (Tračanin 1995: 159). Zamjenica je »riječ koja se uzima umjesto imena« (Tračanin 1995: 163), označava određena lica i ima iste gramatičke kategorije kao i ime, ali s dodatkom kategorije lica. Prijedlozi su dijelovi iskaza koji se mogu pojaviti u prijedložnim izrazima i kao prefiksi u složenicama. Prilog je dio iskaza *koji se upotrebljava uz glagol* (što definira sintaktički položaj priloga u iskazu) i *koji se izriče s glagolom*. Tračaninov popis obuhvaća 26 vrsta priloga (semantička klasifikacija) što potvrđuje činjenicu da su prilozili bili prilično otvorena vrsta. Naime, iz popisanih primjera proizlazi da se među pravim prilozima nalaze čestice, negacije, veznici i uzvici. Veznik je po definiciji takav da *povezuje misao po redu*, što zapravo unosi sintaktičko obilježje opisu veznika, i »označava usjek u izričaju« (Tračanin 1995: 189).

Za razliku od grčkih gramatičara, latinski su gramatičari umjesto člana (koji ne postoji kao takav u latinskom jeziku) uveli uzvike kao novu vrstu riječi. Time su održali tradiciju grčkih gramatičara kod kojih se ustalilo osam vrsta riječi u nabranju i opisu.

Pitanje je koliko je opravdano s teorijskoga gledišta promatrati dijelove iskaza u usporedbi s ovodobnom teorijskom osnovom vrsta riječi. Međutim, gramatičarska se tradicija oslanjala na jezične opise u okviru filozofskih promišljanja antičkih mislilaca, pa je pretpostavka ipak opravdana s pozitivnim odgovorom.

3. O vrstama riječi u *Općoj i obrazložbenoj gramatici Port-Royala*

Da bi se slijedio jedan model osvrta na filozofsko–teorijsku podlogu promišljanja o vrstama riječi, razlučuju se temeljne postavke o vrstama riječi iz *Opće i obrazložbene gramatike Port-Royala* (*Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, 1660.). Ta gramatika predstavlja teorijski okvir promišljanja o jezičnim spoznajama i ima veliku ulogu u razvoju suvremene jezikoslovne misli. No, vrijednosti koje *Gramatika* zastupa nisu samo povijesne, jer sve do razdob-

lja nove lingvistike, koje počinje sa Saussureovim *Tečajem opće lingvistike*, upravo će ova *Gramatika* predstavljati teorijske temelje najvećem dijelu europskih jezičnih dostignuća (Vinja 2000: 23).

Opća rasudba o vrstama riječi u *Gramatici Port–Royala* temelji se na polaznoj dvojnoj podjeli riječi:

1. riječi koje znače predmet naših misli i
2. riječi koje znače oblik ili način naših misli.

Riječi iz prve skupine one su za koje se kaže da su imenice, članovi, zamjenice, participi, prijedlozi i prilozima. U drugu skupinu pripadaju glagoli, veznici i uzvici.

Raspravljajući o imenima, i to u prvom redu o imenicama i pridjevima, u promišljanjima *Gramatike Port–Royala* predmeti naših misli su stvari (kao *zemlja, sunce, voda*) koje se nazivaju *supstancijom* ili način tih stvari što se naziva *promjenom (akcidencijom)* (kada je npr. što *okruglo, mudro* i sl.). Tako se riječi koje označuju supstanciju zovu *supstantivne imenice*, a one koje označuju promjene, pokazujući subjekt kojemu te promjene odgovaraju, zovu se *pridjevske imenice*. Između stvari ili supstancija i načina stvari ili promjena razlika je u tome da supstancije postoje same po sebi, dok do promjena dolazi po sili supstancije. Svrha je člana u određivanju značenja općih imenica, ali veoma je teško točno tvrditi u čemu se sastoji to određivanje jer to nije istovjetno u svim jezicima koji imaju član. Isto je tako jasno da član ne odgovara pridjevima. Poglavlje o zamjenicama počinje objašnjenjem da su »ljudi često morali u istoj prilici govoriti o istim stvarima i budući da bi bilo neprikladno svaki put ponavljati ista imena, ljudi su iznašli neke riječi koje zamjenjuju te imenice i zbog toga ih nazivamo *zamjenicama*« (Lancelot 2000: 143). Slijedi u poglavlju opis zamjenica za prvo, drugo, treće lice, te povratne zamjenice i posvojnih zamjenica, a u posebnom se poglavlju raspravlja o ulozi odnosne zamjenice na morfološkoj i sintaktičkoj razini. U *Gramatici* se ističe da padeži i prijedlozi imaju svrhu označavanja odnosa što ih stvari međusobno podržavaju. Glavni odnosi označuju mjesto, položaj, red, vrijeme, cilj i uzrok. Prijedlog se u cijelom izlaganju u poglavlju tumači kao odnos neovisan o smislu dviju riječi između kojih duh taj odnos uspostavlja (Vinja 2000: 368). O priložima se u *Gramatici* tvrdi da je njihovo nastajanje izazvala ljudska želja za kraćenjem govora jer većina tih čestica služi samo da se jednom riječi izrazi ono što bi se inače moralo označiti prijedlogom i imenicom. Napominje se da se te čestice redovito prilažu uz glagol da bi mu promijenile i odredile značenje. Nakon kratkoga opisa priloga slijedi raspravljanje o glagolima, koji su uz veznike i uzvike riječi koje označuju način misli. Ostaje pitanje zašto do opisa glagola nije riješena rasudba o participima (koji su inače svrstani u riječi koje znače predmet misli), no o njima se govori nakon opisa glagola. Na temelju definicije u *Gramatici* glagol je »riječ koja znači tvrdnju nekoga atributa, s naznakom lica, broja i vremena« (Lancelot 2000: 207). Glagol se u cijeloj raspravi promatra u okviru promišljanja o rečenici te se ističe da »upoznavanje prirode glagola« ovisi o tome jesmo li uvidjeli da »sud koji donosimo o stvarima nužno uključuje dva termina«, subjekt i atribut, dok je veza između tih dvaju termina »zapravo čin našega

duha koji ustvrđuje atribut subjekta⁶ (Lancelot 2000: 207). U poglavljima se podrobnije razlaže razlika o licima i brojevima, te o vremenima i načinima kod glagola. Posebno se raspravlja o infinitivu, zatim »o glagolima koje možemo nazvati pridjevima i o njihovim različitim vrstama: radnim, trpnim i neodređenim« (Lancelot 2000: 253), o bezličnim glagolima, gerundivima i supinima, te o pomoćnim glagolima. U posebnom poglavlju riječ je i o participima za koje se kaže da su prave pridjevske imenice koje održavaju vezu s glagolima tako što znače isto što i glagol, »osim tvrdnje koja im je oduzeta i nastavka za tri različita lica koji idu s tvrdnjom« (Lancelot 2000: 271). Način, odnosno oblik naših misli znače još veznici i uzvici. Za veznike se kaže da »te čestice znače samu operaciju našega duha, koji povezuje ili razdvaja stvari, koji ih niječe, koji ih sagledava u potpunosti ili pod nekim uvjetom« (Lancelot 2000: 309). Tako se o čestici *non* kaže da »ona ne označuje ništa drugo doli naš sud po kojemu jedna stvar nije neka druga« (Lancelot 2000: 311). O uzvicima dana je samo definicija u kojoj se kaže da su uzvici »riječi koje isto tako ništa ne znače od onoga što je izvan nas. To su samo glasovi, i to više prirodni nego umjetni, koji označuju pokrete naše duše« (Lancelot 2000: 313).

Iz kratkoga pregleda o vrstama riječi u *Gramatici Port-Royala* proizlaze činjenice koje na idejnoj teorijskoj razini predstavljaju osnovu opisa jezikoslovnih rasudbi, a temelje se na lingvističkom promišljanju koje se razlikuje od pristupa metodi morfološkoga opisa promjenjivih i nepromjenjivih vrsta riječi u flektivnim jezicima (pa tako i u hrvatskim gramatičkim opisima).

4. Vrste riječi u *Principima teorijske lingvistike G. Guillaumea*

S obzirom na novije jezične teorije, čini se da je Guillaumeova psihosistematika (unutar lingvističkoga strukturalizma) dobra veza između starijih antičkih filozofskih promišljanja o vrstama riječi i *Gramatike Port-Royala* koja se zasniva na postavci o paralelizmu logičkih i jezičnih struktura. U Guillaumeovoj psihosistematici jezika pojmovi partikularizacije i generalizacije osnovne su operacije na kojima se temelji struktura jezika. Guillaume u okviru psihosistematike nastoji objasniti sve pojave u jeziku, nastoji stvoriti analitičke instrumente i definirati pozicijsku lingvistiku. Unutar takvih promišljanja nalazi se i rasudba o vrstama riječi.

Analitičko sredstvo pozicijske lingvistike jest tzv. radikalni binarni tenzor, tj. način geometrijskoga prikaza analitičkoga postupka u proučavanju jezičnih pojava. Taj analitički postupak pokazuje kretanje misli od univerzalnoga prema pojedinačnom i od pojedinačnoga prema univerzalnom. Riječ iz općega, izvanjezičnoga konkretnoga značećeg (partikularizacija) prelazi u gramatičko značeće (univerzalizacija):

riječ(i)	→	vrsta riječi (vrste riječi)
partikularizacija		univerzalizacija

6 Subjekt je ono o čemu se tvrdi, a atribut je ono što se tvrdi (Lancelot 2000: 207).

Tako u djelidbi riječi na vrste postoji težnja: od opće usustavljenosti (partikularizacija) prema opisu (univerzalizacija), gramatičnosti toga općega (koje 'opredmećenjem' ponovno na neki način postaje opće). Shematski, prema Guillaumeu, struktura riječi izgleda ovako (Guillaume 1988: 120):

početno razlučivanje	posredničke operacije	konačno rasuđivanje
BAZA RIJEČI	MORFOLOGIJA RIJEČI	VRSTA RIJEČI
(partikularna ideja)		(konačna integrirajuća univerzalizacija)

Posredničke operacije koje riječ nose od baze riječi prema vrsti riječi imaju učinak samo da riječ vode formi koju predstavlja vrsta riječi. Te posredničke i vektorske forme koje riječ nose njezinu apsolutnom formalnom zaključku jesu npr. gramatičke naznake roda, broja, padeža ili lica kada se govori o imenici ili gramatičke naznake načina, vremena, lica kada je u pitanju glagol. Apsolutni formalni zaključak riječi nisu posredničke ili vektorske forme, već je *vrsta riječi*. Guillaume vrstu riječi naziva zaključna forma (*forme conclusive*), apsolutno formalna, bez ičega materijalnoga u sebi; vrsta riječi ne pojavljuje se eksplicitno, pod vlastitim znakom, nego implicitno, na kraju niza vektorskih odrednica koje sve zajedno uzrokuju njezinu pojavu (Guillaume 1988: 121). Razlikovanje između vektorskih predzaključnih formi i zaključne forme riječi Guillaumeu omogućuje novu shematizaciju formativne geneze riječi:

MATERIJA + VEKTORSKE FORME	ZAKLJUČNA FORMA
(baza riječi) predzaključne	(vrsta riječi)

Upravo takva sustavna definicija temeljena na deduktivnom pristupu opisu *vrsta riječi*, umjesto induktivnoga pristupa u kojem se kao predmet rasudbe uzimaju na primjer pojmovi *imenica*, *glagol*, *prijedlog*, činjenica je zbog koje se izdvaja Guillaumeovo promišljanje o *vrstama riječi*.

5. Leksija i vrste riječi

Primjenom konceptualističkih, kognitivnih modela uvodi se nova artikulacija i pripadajuća joj jedinica leksija. Miro Kačić pretpostavlja treću artikulaciju ljudskoga jezika, koja zapravo prethodi prvoj i drugoj artikulaciji, čija je jedinica leksija. To je najmanja jedinica koju izvorni govornik može izreći u vlastitome jeziku kao smislenu cjelinu. Pojam *leksija* u gramatičkom opisu zahtijeva drugačiju klasifikaciju vrsta riječi zato što leksija u *dogadajnoj gramatici*⁷ uvo-

7 Dogadajna je gramatika nastala početkom osamdesetih godina, a rezultat je primjene algebarskih modela u lingvističkim istraživanjima. Artikulirana je, i obranjena u doktorskoj disertaciji 1987. godine, a objavljena je 1988. godine (M. Kačić, *La théorie des ensembles et l'analyse*

di mogućnost nove klasifikacije riječi i iskazuje drugačije odnose među njima. Događajna gramatika prihvaća jezične artikulacije, vokalni karakter jezičnoga fenomena, linearni karakter govornoga lanca, opozicija te linearnosti i ustrojstva jezika (što rezultira opozicijom površinska vs. dubinska opozicija struktura), paradigmatički odnosi ograničavaju sintagmatske, postojanje sintaktičkih funkcija, ljudska komunikacija kao najvažnija uloga jezikovstva (fr. *le langage*) i načelo da se jedinice pojedine lingvističke razine identificiraju samo na višim razinama (usp. Kačić 1992, 1995). Događajna se gramatika stoga posebno zasniva na pojmu događaja,⁸ pojmu leksije i strogo razlikovanju jezičnih razina. Na osnovi toga proizlazi nova podjela razina lingvističke analize: fonološka (fonetička), morfološka, morfematska, leksična (leksijska), sintaktička, nadrećenična, diskursna i semantička (pragmatička) (Kačić 1992). S obzirom na podjelu razina lingvističke analize, na leksijskoj se razini prepoznaju morfemi. Leksija se prepoznaje i određuje na višoj razini, na sintaktičkoj razini i ona je osnovna jedinica sintaktičkih odnosa. Leksija je složena jedinica, sastavljena je od morfema koji mogu biti leksički (leksemi) i gramatički (gramatemi). Struktura leksije može se prikazati (pritom i i j idu od 1 do ∞ , a m je oznaka za morfem):

$$\text{LEKSIJA} = m_i + \text{leksem} + m_j$$

Leksije su jedinice sastavljene od najmanje dvaju najmanjih jezičnih znakova (morfema) od kojih je jedan obvezatno leksički morfem (leksem), npr. stol+Ø, gled+a+mo. To je, zapravo, najmanja jedinica koja sama za sebe može tvoriti izriječ. Pritom se isključuju odgovori na upućivačka pitanja tipa: Koje je prvo slovo abecede? (odgovor: A). Takvim se pitanjima mogu odrediti bilo koje jezične jedinice, odnosno predmeti (objekti). Isključuju se i alternativna pitanja tipa: Je li gumica pod stolom ili na stolu? (mogući odgovor: Na) gdje se takvi odgovori najčešće razumijevaju s obzirom na kontekstualnost. Isključuju se i metajezikne rasprave u kojima se onda mogu odrediti bilo koje jezične jedinice, pa i: *kuć-*, *k-*, *-u-*, *-ć-* itd. (Kačić 1997–1998).

Leksija i leksijska razina potvrđuju u jezičnim analizama model sumjerljivosti. Po tom modelu većina se sličnih pojava u različitim jezicima može opisati gotovo 'bez ostatka'. Tako, npr., u francuskom jeziku imamo leksiju *je parle* (to je s obzirom na vrste leksija analitički tip leksije) kojoj bi u hrvatskom jeziku odgovarala leksija *govorim* (sintetički tip leksije). Usporedbom se leksija *je parle* i *govorim* vidi da morfemi u hrvatskom i francuskom nisu jednako raspoređeni, ali u skladu s modelom sumjerljivosti imaju istu »morfematsku ulogu«: *je* (fr.) i *-m* (hrv.) pokazuju u oba jezika kategoriju lica. Po modelu sumjerljivosti, na temelju leksije kao jedinice, praznine – koje se npr. pojavljuju u jezicima koji nemaju člana, ili na tome mjestu često koriste nešto drugo u funkciji člana – mogu imati adekvatan opis.

linguistique, Lille). O toj se gramatičkoj teoriji posebno piše u Kačić 1992, 1994, 1995, 1997–1998.

8 »Sve što se zbiva, može se pojednostavljeno shvatiti kao događaj, i sve ono što se jezikom izriče, može zato biti shvaćeno kao događaj. Zadatak je gramatike, dakle, da opiše te događaje i da kroz njih pokuša objasniti funkcioniranje jezičnoga fenomena – jezikovstva« (Kačić 1995: 39).

Da bi slagao moneme u razrede, Martinet se služi kriterijem kompatibilnosti i izbora (i u analizi na moneme i u analizi na foneme). »A ima li izbora koji nisu određeni? Ne treba misliti da je izbor monema 'slobodniji' nego izbor fonema« (Martinet 1982: 15). Međutim, M. Kačić leksiji ne pridaje mogućnost izbora, nego pretpostavlja leksiju kao danu cjelinu. Tako npr. ne postoji izbor između *la* i *maison* (u primjeru *la maison*).

Prema trećoj artikulaciji, koja bi trebala zapravo biti prva, jer se preko nje zbiva naša kategorijalna gramatikalizacija⁹ svijeta, podjela na vrste riječi trebala bi biti iznijansirana. Sve tradicionalne vrste riječi ne bi pripadale istim jezičnim, ustrojnim razinama. Leksijska bi razina bila razina na kojoj se ustrojavaju strukturne jedinice, koje će izravnim kombinacijama tvoriti poruku, tj. izravno sudjelovati u priopćajnoj jezičnoj službi (Kačić 1997–1998). Teorijski okvir događajne gramatike u kojoj je uvedena nova jedinica, leksija, i nova lingvistička razina, leksijska razina, određuje novi odnos jezičnih jedinica. Služeći se tradicionalnim kategorijama, moguće je reći da se vrste riječi u hrvatskome jeziku, a i u drugim jezicima, drugačije raspoređuju te da neki podskupovi onoga što gramatike opisuju kao istu vrstu riječi – različite oblike unutar iste vrste riječi – jesu leksije, a neki podskupovi to nisu. Autor tu postavku obrazlaže na primjeru zamjenica u hrvatskome jeziku (Kačić 1995). Naime, koncepcije leksije zamjenice hrvatskoga jezika raspoređuje u dva različita skupa. Jedan su skup leksije u kojem su sve zamjenice hrvatskoga jezika, osim dijela ličnih zamjenica i povratne zamjenice. Lične i povratne zamjenice raspoređuju se u dva skupa: prvi skup tvore leksije, odnosno naglašeni oblici tih zamjenica, a u drugom su skupu tzv. nenaglašeni oblici (enklitike) zamjenica (npr. *me, te, ga, je, se, mi, ti...*). Jedinice toga drugoga skupa ličnih zamjenica i povratne zamjenice ne funkcioniraju kao leksije jer same ne mogu tvoriti iskaze. Te jedinice ne mogu biti ni morfemi jer je moguće pokazati da se u tim jedinicama prepoznaju dvije vrste odsječaka: 1) odsječci koji nose leksičko značenje, npr. *m-*, *t-*, *s-*, *j-*, 2) odsječci koji su oznake padeža, *-e*, *-i*. Te jedinice Kačić naziva *monemima* (pritom se naziv razlikuje od *monema* u funkcionalističkoj teoriji u kojoj se morfemi nazivaju *monemima*) i one su samostalne jedinice, sastavljene od najmanje dvaju morfema, a nisu leksije.

Takvim je načinom promišljanja o vrstama riječi (u tradicionalnoj gramatici) ili bolje reći vrstama leksija – s obzirom na leksije i neleksije (odnosno moneme) M. Kačić drugačijom argumentacijom došao do sličnoga rezultata kao i L. Tesnière. Naime, Tesnière,¹⁰ na osnovi sintaktičkih kriterija, razdvaja riječi u dvije kategorije: 1) pune i 2) prazne. PUNE riječi (imenice, pridjevi, glagoli i prilozni) imaju semantičku funkciju, dok prazne riječi (junktivi i translativi) nemaju semantičku funkciju u kojoj je oblik vezan uz ideju koju mora pokazati ili evocirati, odnosno prazne riječi preciziraju kategorije punih riječi i određuju odnose među njima.

9 »Gramatikalizacija svijeta značila bi ojezičiti (prenijeti u jezik) izvanjezičnu stvarnost s pomoću gramatičkih pojavnosti. Budući da jezici različito organiziraju jezičnu gradnju, mogli bismo reći da oni različito gramatikaliziraju svijet« (Kačić 1997–98: 213).

10 L. Tesnière, *Elements de syntaxe structurale*, Klincksieck, Paris, 1966.

6. O nekim pitanjima u podjeli riječi na vrste

Naziv *vrsta riječi* jednoznačna je sintagma sastavljena od dviju punoznačnih riječi. Kada govorimo o vrsti (čega), moramo imati razradenu metodologiju što želimo svrstati, staviti, odrediti u vrstu, po kojim kriterijima i sl. O tim je teorijskim pitanjima pisao I. Pranjković u članku *Klasifikacija riječi na vrste i razine gramatičke analize* u kojem se raspravlja o kriterijima na kojima se zasniva tradicionalna podjela riječi na vrste, o odnosu između vrsta riječi u hrvatskom standardnom jeziku i razina gramatičke analize te o odnosu prema sintaktičkoj razini. Pritom autor istražuje vrste riječi sa stajališta sintakse u odnosu na stupanj i narav samostalnosti pojedinih vrsta riječi na sintagmatskom planu.

Naziv *vrste riječi* teži tome da bude jednoznačan u smislu da je subordiniran u odnosu na elemente koje sadržava u sebi (npr. imenice, glagoli, pridjevi...). Stoga se u literaturi naziv često piše u obliku *parts-of-speech*, *vrste riječi*¹¹ (usp. Lyons 1994, Schachter 1985).

Promatrajući *vrste riječi* s teorijskoga gledišta, lingvisti ističu nekoliko problemskih činjenica. Gleason uočava da je s jedne strane problem u tome što se vrste riječi tradicionalno definiraju na temelju njihova značenja. S druge strane problem proizlazi iz činjenice što se riječi klasificiraju u vrste kako bi se što lakše opisala struktura jezika. Međutim, kako bi opis bio valjan, moraju se razlučiti značenjska i gramatička obilježja promatranih jedinica određene klase ili razreda. Stoga vrste riječi Gleason tumači s obzirom na dvije temeljne skupine: paradigmatSKU i sintaktičku. U prvu ubraja četiri *paradigme* – skupove riječi koji su sličnošću oblika povezani u paradigmatu (obrazac) – imenice, lične zamjenice, glagole i pridjeve. U sintaktičkoj su skupini ostale riječi koje nisu u prvoj skupini (Gleason 1966). Proizlazi da vrste riječi, koliko god imali jasno razradenu teorijsku spoznaju temeljnih problema koji onemogućuju znanstveno utemeljenu klasifikaciju, uvijek predstavljaju složen skup morfoloških, sintaktičkih i semantičkih činjenica. Drugim riječima, gramatička obilježja relevantna klasifikaciji riječi na *vrste riječi* uključuju distribuciju riječi, sintaktičke funkcije te morfološke i sintaktičke kategorije (Schachter 1985: 3).

Jedno od problemskih pitanja o vrstama riječi pitanje je o tome jesu li ili nisu vrste riječi gramatička kategorija. Dok jedni autori ne smatraju vrste riječi kategorijama, drugi ih još uvijek smatraju gramatičkom kategorijom. Lyons, posebno s obzirom na tradicionalnu gramatiku, *vrste riječi* opravdano dozvoljava i smatra primarnom gramatičkom kategorijom – u odnosu na padež, rod, lice i sl. kao sekundarne kategorije, te pojmove subjekt, predikat, objekt kao funkcionalne kategorije (Lyons 1968: 274). Ovakvo je gledište utemeljeno na Lyonsovoj opreci *'notional' : 'formal'* (pojmovni : formalni) u pristupima objašnjenju pojedinih teorijskih problema, ali i razumijevanja lingvističkih teorija.

11 Takav se zaključak prihvaća i u ovom radu gdje se, i kada naziv nije obilježen kurzivom, podrazumijeva *vrste riječi*, a ne vrste riječi.

Tako suvremene lingvističke teorije često naziva 'formalne', a pridjev 'notational' daje tradicionalnoj gramatici.

Oprečna mišljenja postoje i o tome ima li klasifikacija riječi na vrste univerzalnu vrijednost ili je to moguće ograničenjem na opisivanje jednoga određenoga jezika. Tako postoje mišljenja da »podjela na vrste riječi nije univerzalna, da se ne izvodi izravno iz ljudskoga umovanja« (Katičić 1981: 46), dok se druga temelje na suprotnom promišljanju da u svojoj leksičko–semantičkoj osnovi kategorije vrsta riječi imaju univerzalno obilježje (Žirmunskij 1968: 24).

Nabrojena su, dakako, samo neka teorijska pitanja s obzirom na *vrste riječi*. To svakako ne znači da su to jedina pitanja i da su već jednoznačno riješena. Jezične činjenice neprestano zahtijevaju preispitivanja.

7. Zaključak

Vrste riječi složen su sustav u teoriji jezika i gramatičkom opisu jezičnih činjenica. O samom je pojmu *vrste riječi* potrebno razraditi lingvistički utemeljene kriterije, odrediti formalnu strukturu, jasno definirati metodologiju pristupa opisu. Pritom ako se pojam *vrste riječi* razumijeva kao definirani skup svojih elemenata, onda je sljedeći problem u određivanju elemenata skupa ili podskupova jednoga skupa. Tada i elementi (ili podskupovi) moraju biti jasno određeni i definirani s obzirom na mogućnost pripadnosti određenom skupu. S druge strane postoji pretpostavka da je moguće poći od elemenata koji će upravljati definiranje ulaska u određeni skup ili/i podskup određenoga skupa. Pitanja skupova i elemenata nisu jednostavno i lako rješiva ako nemamo jasno određene kriterije. Mogu li se oni odrediti kao univerzalni kriteriji lingvističkoga opisa *vrsta riječi* ili tek ograničenjem na jedan promatrani jezik? Sve dok opća teorijska pitanja o *vrstama riječi* ne budu lingvistički riješena ili imala pretpostavke o mogućem putu prema rješenju, problematika vrsta riječi promatrat će se u okviru gramatičkoga opisa jezika. Tako će teorija gramatike zahtijevati da se što popiše i nekako opiše s postojećim rasudbenim objašnjenjem ili bez njega.

U radu su razmotrena neka opća teorijska pitanja o vrstama riječi. Zašto je s obzirom na razine lingvističke analize upravo odabrana kategorija vrsta riječi? S jedne strane ulazi se u složeno teorijsko lingvističko pitanje. S druge strane, polazeći od pretpostavke da je za teorijski opis lingvističkih činjenica na sinkronijskom planu potreban i uvid u stanje na dijakronijskoj okomici, s posebnim su obzirom prikazani odabrani modeli teorijskih promišljanja o vrstama riječi. U Aristotelovu djelu *O tumačenju* pretpostavke o podjeli riječi temelje se na filozofskim i logičkim, te na gramatičkim spoznajama o dijelovima iskaza. Gramatika Dionizija Tračanina postala je temelj europskoj lingvističkoj tradiciji zbog činjenice što je opisao osam dijelova iskaza – ime, glagol, particip, član, zamjenica, prijedlog, prilog i veznik. U *Općoj i obrazložbenoj gramatici Port-Royal* dana je podjela na riječi koje znače predmet misli (imenice, članovi, zamjenice, participi, prijedlozi i prilozni) i riječi koje znače oblik ili način misli (glagoli, veznici i uzvici). *Vrste riječi* u *Principima teorijske lingvistike* G.

Guillaume definira u okviru psihosistematike jezika pomoću operacija partikularizacije i generalizacije. Primjenom konceptualističkih, kognitivnih modela M. Kačić uvodi novu, treću artikulaciju ljudskoga jezika, i pripadajuću joj jedinicu leksiju koja u gramatičkom opisu uvodi mogućnost drugačije klasifikacije vrsta riječi.

Literatura

- Aristotel (1983): *O pjesničkom umijeću* (prijevod i objašnjenja Zdeslav Dukat), Zagreb: August Cesarec.
- Aristotel (1989): *O tumačenju* (priređio i preveo Josip Talanga), Zagreb: Latina et Graeca.
- Gleason, H. A. (1966): *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York.
- Guillaume, G. (1988): *Principi teorijske lingvistike* (preveo Vjekoslav Čosić), Zagreb: Globus.
- Kačić, M. (1992): »Neki temeljni lingvistički pojmovi i nazivi«, *Suvremena lingvistika* 34: 119–125.
- Kačić, M. (1994): »Hrvatski glagolski sustav«, *Suvremena lingvistika* 37: 59–74.
- Kačić, M. (1995): »Leksija i zamjenice«, *Fluminensia* 7(1): 39–45.
- Kačić, M. (1997–1998): »Ishodišni jezični oblici (ishodišnici): nominativ i infinitiv«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23/24: 213–223.
- Kačić, M. (2001): *Jezikoslovna promišljanja*, Zagreb: Pergamena.
- Katičić, R. (1981): »Gramatika Bartola Kašića«, *Rad JAZU* 388: 5–129.
- Katičić, R. (1992): *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Lancelot, C. (2000): *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal / Opća i obrazložena gramatika* (hrvatsko izdanje priredio i komentarom popratio Vojmir Vinja), Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Lyons, J. (1966): »Towards a Notional' Theory of the Parts of Speech'«, *Journal of Linguistics* 2: 209–236.
- Lyons, J. (1968): *Introduction to theoretical Linguistics*, Cambridge.
- Lyons, J. (1994): *Semantics II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Martinet, A. (1982): *Osnove opće lingvistike*, Zagreb: GZH.
- Pranjković, I. (1982): »Klasifikacija riječi na vrste i razine gramatičke analize«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 17: 23–30.
- Pranjković, I. (1992): »Prilozi kao riječi 'sviju vrsta'«, *Suvremena lingvistika* 34: 243–249.
- Pranjković, I. (1993): *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Schachter, P. (1985): »Parts-of-speech systems«, u: Shopen-Timothy (ed.), *Language Typology and Syntactic Description (I. Clause Structure)*, Cambridge, str. 3–61.
- Silić, J. (1984): *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Tesnière, L. (1966): *Elements de syntaxe structurale*, Paris: Klincksieck.
- Tračanin, D. (1995): *Gramatičko umijeće* (priređio i preveo Dubravko Škiljan), Zagreb: Latina et Graeca.
- Vinja, V. (2000): Uvod, Komentar, u: Lancelot, C., *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal / Opća i obrazložena gramatika*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Žirmunskij, V. M. (1968): »O prirode častej reči i ih klassifikacii«, *Voprosy teorii častej reči* (zbornik), Leningrad.

Parts of speech: some theoretical models

Parts of speech are a complex system in the language theory and in the grammatical descriptions of the language facts. In this article some general theoretical questions concerning parts of speech are discussed. The presupposition is that the synchronic-level theoretical description of the linguistic facts needs the diachronic-level description, too. Therefore, some parts of speech theories are discussed. In Aristotle's work *On interpretation* parts of speech are based upon the philosophical and logical comprehension of the parts of the utterance. The Grammar of Dionysius Thrax as the foundation of the European linguistic tradition describes eight parts of an utterance. These are: names, verbs, participles, articles, pronouns, prepositions, adverbs and conjunctions. The *Grammaire générale et raisonnée of Port-Royal* classifies the parts of speech as follows: the words which denote an object of the thought (nouns, articles, pronouns, participles, prepositions and adverbs) vs. the words which denote the form of the thoughts (verbs, conjunctions and interjections). G. Guillaume in *Principes de linguistique théorique* defines the parts of speech in the language psychosystematics with help of the particularization and generalization. While applying the conceptualist cognitive models, M. Kačić introduces a new, third articulation of the human language with the *lexie* as a minimal linguistic unit. It allows the possibility of the different classification of the parts of speech.

Ključne riječi: vrste riječi, dijelovi iskaza, Port-Royal, treća artikulacija, leksija